

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД У ПЕРШІЙ ІНСТАНЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

ІГНАТЮК Олег Володимирович - секретар палати з кримінальних справ Апеляційного суду Київської області

УДК 343.13

В статті піднімаються проблемні во-проси, пов'язані з новшествами судового розгляду, внесеними новим уголовним процесуальним законом; показано авторське видіння нормативних изъянов процедури судового розгляду з практичної точки зрення; внесені пропозиції по усовершенствованию УПК України в этой части уголовного производства.

Ключові слова: кримінальне провадження, судовий розгляд, процедура судового розгляду, кримінальний процесуальний закон.

Згідно з Конституцією України (ст. 62) особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Аксиома, що „правосуддя здійснюється виключно судом”, впливає із специфічної і виключної форми державної діяльності – судової, якій притаманна висока результативність у сфері кримінального судочинства. Дотримання процесуальної форми здійснення кримінального провадження в суді першої інстанції є запорукою ухвалення законного, обґрунтованого, вмотивованого судового рішення, виключення судової помилки і гарантією забезпечення виконання завдань кримінального провадження, в цілому. Тому судовий розгляд у країнах континентального права виправдано визнається центральною стадією кримінального процесу. Саме в цій стадії вирішується доля особи,

щодо якої складено обвинувальний акт чи внесено клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Завданням судового розгляду є повне й об'єктивне дослідження матеріалів кримінального провадження і в результаті застосування належної правової процедури – притягнення особи до відповідальності в міру її вини і призначення справедливого покарання, заходів кримінально-правового впливу (медичного/виховного характеру) або виправдання особи, вирішення питання щодо заявленого цивільного позову. Метою судового розгляду залишається, на нашу думку, встановлення істини у кримінальному провадженні (хоча законодавець і уникнув оперування цим поняттям в новому КПК України). Ця діяльність, як наголошують відомі вчені В.Т. Нор і І.І. Когутич, є складною, різнофункціональною і багатовекторною за своїм проявом [1, с. 58].

Деяким частинам, принципам, діям і рішенням судового розгляду у першій інстанції кримінального процесу присвячено значну кількість наукових праць, зокрема: С.О. Александрової, Є.Г. Бендерської, О.О. Волторниста, І.І. Когутича, В.О. Константинової, І.І. Котюка, Г.Р. Крет, Є.Б. Кузіна, І.В. Мудрак, В.Т. Нора, В.О. Попелюшка й ін. – та це і логічно, з точки зору детального вивчення складових цього важливого інституту.

Але судовий розгляд, як окрема стадія кримінального провадження, його структурний елемент, останнім часом не підда-

вався самостійному дослідженню. Завдяки ж системності об'єкт, що вивчається, розглядається як комплекс взаємозв'язаних підсистем, об'єднаних спільною метою, розкриваються його інтеграційні властивості, а також внутрішні і зовнішні зв'язки. Спираючись на ідею філософської науки про те, що властивості цілого не можуть зводитись до властивостей частин, його складових [2, с. 44], можна стверджувати, що розрізнені знання про той чи інший об'єкт, зокрема, категорію, етап, учасника судового розгляду, не дозволяють уявляти системність цієї стадії, вибудувати комплексний підхід до вирішення її правозастосовчих проблем. Уданому випадку потрібно враховувати таке поняття теорії систем як емерджентність – результат виникнення між елементами системи так званих синергетичних зв'язків, які забезпечують збільшення загального ефекту до більших обсягів, ніж сума ефектів окремо взятих елементів системи, що діють (функціонують) незалежно [3]. Тому дослідження і моделювання такої підсистеми кримінального провадження як судове провадження і, зокрема, судовий розгляд, вимагають урахування положень синергізму, оскільки знання щодо окремих елементів цієї стадії (як системного утворення) не забезпечують вирішення її загальних завдань.

Слід погодитися з тим, що ефективність судової діяльності у вирішенні завдань кримінального провадження у значній мірі залежить від меж повноважень суду і наданих йому правових засобів [4, с. 3]. Судовий розгляд, як різновид соціальної діяльності, чітко впорядкований, тобто формалізований. Проте, реальне впорядкування у конкретній кримінальній справі є наслідком відповідних цілеспрямованих дій суду [1, с. 62]. Тому судовий розгляд, здебільшого, розглядають як систему процесуальних дій суду та учасників кримінального провадження, послідовне проведення яких спрямоване на дослідження матеріалів кримінальної справи та ухвалення законного, обґрунтованого і вмотивованого рішення. Здійснюючи правосуддя, зауважує В.А. Константінова, судами вчиняються численні процесуальні дії і приймаються рішення, відмінні за своїм змістом, формою та значенням [5, с. 3]. Така

ознака, як багатовекторність судового розгляду, і проявляється завдяки сукупності процесуальних дій його учасників з метою реалізації визначених законом кримінально-процесуальних функцій. Процесуальна форма виконання таких дій має стійкий, закономірний прояв [1, с. 59, 60].

Судові дії, як правило, визначаються через процесуальні дії, пов'язані зі здійсненням повноважень суду в кримінальному судочинстві, що вчиняються у судовому засіданні судом (суддею) або іншими учасниками кримінального судочинства під організаційним керівництвом суду в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом [4, с. 7]. В.О. Александрова наголошує, що судова дія – це не просто внутрішній розумовий процес у свідомості судді, а й діяльність (поведінка), яка має зовнішній вираз та фіксацію на матеріальному носії [4, с. 10]. При цьому, всі судові дії автор поділяє на три види: судово-контрольні, організаційно-забезпечувальні, слідчого характеру. Останньому різновиду приділено окрему увагу у дослідженні ще одного російського вченого Кузіна Є.Б. [6].

Не вдаючись до дискусії щодо змістовного наповнення поняття „судові дії” і їх класифікації (оскільки це може бути предметом самостійного дослідження) та погоджуючись з тим, що судовий розгляд складається із системи дій і рішень його суб'єктів, що здійснюються у встановленій КПК процесуальній формі, відповідають загальним засадам кримінального судочинства та мають на меті вирішення завдань цієї стадії, вважаємо за необхідне зупинитись на новаціях судового розгляду у першій інстанції, проблемах нормопроекування і правозастосування та запропонувати власне бачення їх вирішення, що дозволить, на нашу думку, показати внутрішню і зовнішню єдність судового розгляду, його системність та сприятиме удосконаленню судової процедури.

До положень судового розгляду у першій інстанції, які вперше знайшли відображення в КПК України, відносяться: оперування терміном „процедура судового розгляду” ; можливість призначення запасного судді; закріплення вичерпного переліку випадків, коли відкладання судового розгляду

не вважається порушенням безперервності судового розгляду (разом з тим, недоліком є відсутність окремої статті в КПК України „Відкладення судового провадження”); врегулювання питання про право перебування в залі судового засідання; можливість проведення процесуальних дій під час судового провадження в режимі відеоконференції; надання суду права виходити за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження; приведення свідка до присяги в усній формі.

Деякі інші правила судового розгляду оновлені в тій чи іншій частині, зокрема, щодо вручення пам’ятки про права та обов’язки особам, які беруть участь у судовому розгляді; зупинення головуючим виступу учасника судових дебатів; вирішення питання про порядок задоволення цивільного позову.

Окремо в межах даної статті хотілось би зупинитися на двох вказаних новелах: процедури судового розгляду і призначення запасного судді, оскільки питання вжитої в КПК України терміносистеми недостатньо часто піднімаються у науковій літературі, а у Верховній Раді України зареєстровано законопроект, у якому пропонується ліквідувати можливість призначення запасного судді (реєстр. № 2270). Щодо першого слід зазначити, що термін „процедура судового розгляду” відсутній у ст. 3 КПК України і походить від терміну „належна правова процедура”(як правовий принцип, закріплений у ст.ст. 9, 10, 14, 15 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права), що згадується серед завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України). Правова процедура, у свою чергу, визнається „своєрідним гарантом дотримання прав і свобод людини і громадянина, необхідною умовою практичної дії права, успішного ефективного здійснення правового регулювання. Процедури встановлені законодавством для впорядкування, організації відносин у відповідній сфері [7, с. 3, 7]. Виходячи з того, що слово „процедура” означає офіцій-

но встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь, ряду яких-небудь дій [3], то під „процедурою судового розгляду” необхідно розуміти передбачений законом порядок проведення судового розгляду – пов’язаних цільовим напрямком послідовних дій суду і учасників кримінального провадження, які здійснюються в імперативній і диспозитивній формах, у встановлені строки та мають процесуально-правову фіксацію. Такий підхід, об’єднуючи всі етапи судового розгляду у єдине поняття, підтверджує визнання судового розгляду системним утворенням і самостійною стадією кримінального провадження. Разом з тим, відмічається вживання терміну „процедура” лише у терміносистемі КПК України, інші процесуальні кодекси не оперують цим терміном (так само КПК Російської Федерації, Республіки Білорусь, Казахстану, Молдови). Отже, констатується більш вдалий нормотворчий підхід у викладенні положень вітчизняного кримінального процесуального закону.

У кримінальному провадженні, для проведення якого потрібен значний час (зокрема, у випадку складності кримінального провадження, зумовленої багатоепізодністю, наявністю кількох обвинувачених чи потерпілих тощо), передбачається призначення запасного судді, який перебуває в залі судового засідання протягом судового розгляду. Рішення про необхідність призначення запасного судді приймає суд, що здійснюватиме судові провадження, одночасно з призначенням підготовчого судового засідання (ст. 320 КПК України).

На нашу думку, участь запасного судді з тим, щоб забезпечити безперервність судового розгляду і завершити його у розумні строки, є слушною. Проблема може виникати лише у кадровому забезпеченні того чи іншого суду, кількості суддів і розподілу на них навантаження по розгляду справ, адже додатково мають визначатись і слідчі судді, і судді по розгляду справ за участю неповнолітніх. Але розширення кадрового потенціалу є питанням часу, а участь запасного судді – додатковою процесуальною гарантією. Тим більше, КПК України 1960 року закріплював схоже положення про запасного на-

родного засідателя, який викликався з тим, щоб уникнути затягування судового процесу, тому механізм участі „запасної” особи не новий у правозастосуванні. А в останньому Висновку Ради Європи щодо КПК України 2012 року [8] положення про участь запасного судді знайшло підтвердження.

Серед нормативних недоліків і неузгодженостей правової регламентації судового розгляду у першій інстанції виділяються: ототожнення термінів „кримінальне провадження” і „кримінальна справа”; відсутність переліку процесуальних дій, які можуть проводитись за межами приміщення суду; неприйнятність положення, „якщо прокурор переконується, що необхідно відмовитися від підтримання державного обвинувачення, змінити його або висунути додаткове обвинувачення, він повинен погодити відповідні процесуальні документи з керівником органу прокуратури, у якому працює, а останній, якщо брав участь у судовому засіданні, то – з прокурором вищого рівня” як такого, що суперечить основним засадам кримінального провадження та має ознаки адміністрування; недостатня можливість оголошення у судовому засіданні показань, даних під час досудового розслідування або в суді; категоричне положення про те, що докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а зі сторони захисту – у другу.

У зв’язку з викладеним, відповідних змін потребують: ч. 1 ст. 317, ч. 3 ст. 318, ст. 341, ст. 95, ч.ч. 1, 2 ст. 349 КПК України.

3-поміж загальних положень судового розгляду і процедури його проведення вимагають роз’яснення наступні питання: відвід судді, запасного судді, присяжного та запасного присяжного (безпосередня діяльність головуючого при заявленні відводу/самовідводу, порядок вирішення відводу); оголошення цивільного позову на початку судового розгляду (самим цивільним позивачем, його представником, випадки оголошення цивільного позову головуючим); дослідження доказів (визнання окремих доказів недопустимими, порядок дослідження доказів, зокрема, допиту експерта, визначення достовірності його висновку); встановлення неосудності обвинувачено-

го в суді (зміна порядку судового розгляду, об’єднання в одному провадженні загального порядку кримінального провадження і провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру).

Висновки

Підводячи підсумок у дослідженні правозастосовної практики судового розгляду у першій інстанції, варто наголосити на активності суду в цій стадії кримінального провадження, хоча у наукових доробках з цього приводу зустрічаються протилежні точки зору: від наділення суду безмежними контрольними функціями у кримінальному провадженні до повної байдужості щодо ходу судового розгляду [9, с. 194].

Якщо проаналізувати ініціативні можливості суду в отриманні інформації по конкретному кримінальному провадженню (за положеннями процедури судового розгляду: ст.ст. 342 – 368 КПК України), то можна констатувати наявність у нього наступних засобів (незалежно від волевиявлення сторін): допит обвинуваченого, свідка, потерпілого після допиту їх сторонами; постановлення свідку або потерпілому, обвинуваченому питань для уточнення та доповнення раніше отриманих відповідей; проведення повторного допиту свідка або потерпілого; проведення допиту в режимі відеоконференції; виклик експерта для допиту; огляд речових доказів; оголошення протоколів слідчих (розшукових) дій та інших долучених до матеріалів кримінального провадження документів, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження; залучення спеціаліста з метою з’ясування відомостей, які містяться у звуко- і відеозаписах; проведення огляду на місці; доручення проведення психіатричної експертизи експертній установі; доручення проведення експертизи, якщо сторонами або потерпілим надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дозволив усунути виявлені суперечності; використання усних консультацій або письмових роз’яснень спеціалістів, наданих на підставі його спеціальних знань. Таким чином, діяльність суду орієнтована законодавцем, у більшій мірі, на уточнення

АНОТАЦІЯ

У статті піднімаються проблемні питання, пов'язані з новелами судового розгляду, внесеними новим кримінальним процесуальним законом; показано авторське бачення нормативних вад процедури судового розгляду з практичної точки зору; внесені пропозиції по удосконаленню КПК України в цій частині кримінального провадження.

SUMMARY

Problem questions, related to the innovations of judicial consideration, brought in a new criminal judicial law, rise in the article; author vision of normative defects of procedure of judicial consideration is rotined from the practical point of view; brought in suggestion on the improvement of the Criminal judicial code of Ukraine in this part of criminal production.

інформації, що надається учасниками судового провадження.

Слід погодитись з Д.О. Захаровим [9, с. 197] про те, що досить цікаво сформульоване положення ч. 2 ст. 351 та ч. 10 ст. 352 КПК України, згідно з якими у випадках, коли обвинувачений чи свідок (або потерпілий за ч. 2 ст. 353 КПК України) висловлюються нечітко або з їх слів не можна дійти висновку про те, чи визнають вони обставини, чи заперечують проти них, суд має право зажадати від таких суб'єктів конкретної відповіді – „так” чи „ні”.

Диспозитивність у кримінальному провадженні як одна із його основних засад, повинна розвиватись у напрямку забезпечення балансу між приватними і публічними інтересами, без перетворення судового розгляду на квазітретейську процедуру. Ні в якому разі не може бути крайнощів, що полягають у повному підпорядкуванні суду волі сторін або, навпаки, залежності сторін від волі суду.

Активність суду в кримінальному провадженні під час судового розгляду у першій інстанції визначається, перш за все, межами висунутого обвинувачення і передбаченими законом можливостями щодо використання засобів дослідження доказів, незалежно від сторін та інших учасників судового провадження. При цьому, незалежно від обсягу процесуальних засобів, наданих суду для з'ясування обставин кримінального провадження, їх використання має розцінюватись як обов'язок суду.

Література

1. Когутич І. І. Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ : [наук.-прак. посіб.] / І. І. Когутич, В. Т. Нор. – Львів, Київ : Тріада плюс, Алерта, 2011. – 428 с.

2. Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы / А. Н. Аверьянов. – М. : Политиздат, 1985. – 263 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови: [2-е вид.] / голов. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василюк-Дерibas, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. – К. : Ірпін' : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.

4. Александрова С. А. Судебные действия, осуществляемые судом первой инстанции в уголовном судопроизводстве России: понятие, виды, процессуальный режим : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 „Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / С. А. Александрова. – Воронеж, 2010. – 24 с.

5. Константинова В. А. Промежуточные решения Суда первой инстанции при осуществлении правосудия по уголовным делам : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 „Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / В. А. Константинова. – Томск, 2012. – 26 с.

6. Кузин Е. Б. Совершенствование системы судебных действий следственного характера в целях обеспечения правосудия : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 „Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность” / Е. Б. Кузин. – Челябинск, 2011. – 24 с.

7. Серeda О. О. Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 „Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” / О. О. Серeda. – К. : Ін-т. держ. і права ім. В.М. Корецького, 2008. – 22 с.

8. Висновок Ради Європи щодо проекту КПК України від 10.05.2012 р. : [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.coe.kiev.ua.

9. Захаров Д. О. Активність суду в процесі дослідження обставин справи як складова принципу змагальності у кримінальному судочинстві / Д. О. Захаров // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Серия «Юрид. науки». – Том 25 (64). – 2012. – № 1. – С. 193 – 198.